

YOZMA NUTQNI SHAKLLANISH METODIKASINING NAZARIY ASOSLARI

E. Guliyeva¹*Annotatsiya:*

Ushbu maqolada til universiteti talabalarining yozma nutqi ko'nikmalarini rivojlantirish metodologiyasini nazariy asoslashning turli xil qarashlari keltirilgan va og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi farqlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muallif yozma nutqning bir qancha strategiyalarini beradi.

Kalit so'zlar: yozma nutq, og'zaki nutq, tashqi va ichki nutq, stilistik komponent, me'yoriy, ixtiyoriy.

doi: <https://doi.org/10.2024/7kzd6n85>

Yozma tilga ega bo'lish kichik o'quvchi shaxsining ma'naviy-axloqiy tarkibiy qismini shakllantirish va yanada shakllantirish jarayonining zarur shartlaridan biridir. O'quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirish o'z ona tili va adabiyotiga shu tilda mehr uyg'otadi, shaxsiy fazilatlarini – tevarak-atrofga ijobiy munosabat, mas'uliyat, mehnatsevarlik, muloqot qilish qobiliyati, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni shakllantiradi.

Mashhur psixolog L.S. Vygotskiy yozma nutq bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega, u fikrlashni rivojlantiradi. Yozma nutqni bunday tushunish zamonaviy psixolingvistlarning kontseptsiyalari asosida yotadi, unga ko'ra malakali yozish - bu nutq ishida fikrni til vositalari orqali ifodalash qobiliyati, bu erda imlo (imlo va tinish belgilari) barcha matn faoliyati kabi kognitiv va kommunikativdir, va nafaqat nutq qobiliyatlari. Ular o'ziga xos ramziy shaklda insonning dunyoga bo'lgan qarashlarini aks ettirish, xulq-atvor me'yorlarini, muloqot me'yorlarini o'zlashtirish qobiliyatini aks ettiradi.

Aloqa. Agar biron-bir izohli lug'atni olsangiz, unda ushbu tushunchaning ta'rifi quyidagicha: "yozma nutq - bu ma'lumotni grafik shaklda uzatish shakli. Yozma nutq nutqning aniq, kengaytirilgan shaklidir. Bu maxsus tayyorgarlik natijasida o'zini namoyon qiladi. Nutqning kech rivojlanishi nafaqat shaxsning individual fazilatlarini, balki butun jamiyatning rivojlanishini ham tavsiflaydi [2].

Yozma nutq, tarixiy davomiylik, avlodlar o'rtasidagi muloqot amalga oshiriladi, ma'lumotlar almashiladi, odamlar o'z bilim, fikr va ko'nikmalarini yilnomalarda, ilmiy ishlarda, badiiy asarlarda, turli xil aloqa turlarida amalga oshiriladi.

Fikrlash. Yozma nutq og'zaki nutq bilan yaqin aloqada bo'ladi. Yozma nutq va og'zaki nutq "tashqi nutq" ning xilma-xildir. "Ichki nutq" tushunchasi ham mavjud.

Tashqi nutqdan ichki nutq (og'zaki tasvirlarda fikrlash) rivojlanadi, bu esa odamga lingvistik material asosida fikr yuritish imkonini beradi. Psixolingvistikaning ta'kidlashicha, bola yozma nutqini faqat "yozma nutqning aqliy loyihasi" - fikrlashdan foydalanishga o'rgatgandagina yaxshilaydi [5]. Binobarin, yozma nutq nafaqat odamlar o'rtasidagi muloqot vositasi, balki inson tafakkurining bir shaklidir.

Yozma va og'zaki nutq. Yozma va og'zaki til o'rtasidagi farqlarni ta'kidlash kerak.

Yozma nutq kontekstli sifatida tavsiflanadi. Ya'ni, barcha kerakli ma'lumotlar faqat matnning o'zida mavjud. Bunday nutq ko'pincha noma'lum o'quvchiga qaratilgan bo'lib, bu holda tarkibni odatda to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lgan so'zlarsiz tushuniladigan tafsilotlar

¹ Elnara Faxretdinovna Guliyeva, Senior teacher at Samarkand State Institute of Foreign Languages English language Lexicology and Stylistics Department

bilan to'ldirishga ishonish mumkin emas. Shuning uchun yozma nutq yanada kengaytirilgan shaklda namoyon bo'ladi. U barcha muhim fikrlarni to'liq ochib beradi, nuanslarni tavsiflaydi.

Og'zaki nutq ko'pincha suhbatdoshlarni ikkalasiga ham tushunarli bo'lgan muayyan vaziyatda birlashtirishni o'z ichiga oladi. Bunday vaziyatda ko'p tafsilotlar aytilmagan. Axir, agar siz allaqachon aniq bo'lgan narsani baland ovozda aytasangiz, nutq zerikarli, hatto zerikarli, asossiz uzoq, pedantik bo'lib chiqadi. Boshqacha qilib aytganda, og'zaki nutq situatsion xarakterga ega va shuning uchun u yozma nutqqa nisbatan kam rivojlangan. Ko'pincha, bunday muloqotda bir-birini tushunish uchun faqat maslahat etarli.

Yozma nutqning og'zaki nutqdan farqi shundaki, yozuvchi ma'ruzachi o'z arsenalida mavjud bo'lgan vositalar orqali adresatga ta'sir qilish imkoniyatiga ega emas. Yozma matnlarning ifodaliligi tinish belgilaridan foydalanish, shriftni o'zgartirish, paragraflardan foydalanish va hokazolar bilan ta'minlanadi.

Og'zaki muloqotda ko'p narsalarni intonatsiya, qarash, yuz ifodalari va turli imo-ishoralar ko'rsatishi mumkin. Suhbatda hatto pauza ham muhim bo'lishi mumkin. Va ba'zida shunday bo'ladiki, aytilgan nutq tinglovchilarni hayratda qoldiradi va xuddi shunday qog'ozga yozilgan so'zlar mutlaqo taassurot qoldirmaydi.

Maktubdagi fikrlar juda tushunarli shaklda taqdim etilishi kerak. Axir, agar suhbatda tinglovchi yana so'rash imkoniyatiga ega bo'lsa va ma'ruzachi - biror narsani tushuntirish va tushuntirish imkoniyatiga ega bo'lsa, yozma nutqni bunday to'g'ridan-to'g'ri tartibga solish mumkin emas [2].

Yozma til imlo va sintaksisni talab qiladi. U shuningdek, stilistik tarkibiy qismga ega. Masalan, tinglovchiga qaratilgan nutqda to'liq bo'lmagan jumalardan foydalanishga ruxsat beriladi, chunki qolganlari vaziyatga bog'liq va yozma to'liq bo'lmagan konstruksiyalar ko'p hollarda xato hisoblanadi.

Yozma matn mazmuni uchun barcha javobgarlik muallifga yuklatiladi.

U iboralar ustida o'ylash, ularni tuzatish va to'ldirish uchun ko'proq vaqtga ega. Yozishda fikrni ifoda eta olmaslik, keyin nima yozilishi kerakligini bilmaslik, shuningdek, hamma narsani birdaniga aytib berish istagi, mantiqning etishmasligi, paragraflarga bo'linmaslik, so'zlarni keraksiz takrorlash, mantiqiy noto'g'ri stress sezilarli xatolarga olib keladi. Natijada matn mazmuni to'liq tushunilmasligi mumkin [6].

Yozish - bu ma'lumotni masofadan uzatish va uni o'z vaqtida tuzatish uchun grafik elementlardan foydalanishga imkon beradigan nutqni aniqlashning belgi tizimi. Ingliz yozuvi alifbo yozuv tizimlarini anglatadi. Alifbo yuqori darajali belgilarga o'tishni belgilab berdi va mavhum fikrlashning rivojlanishidagi taraqqiyotni belgilab berdi, nutq va fikrlashni bilim ob'ektiga aylantirish imkonini berdi.

Og'zaki nutqdan farqli o'laroq, yozma nutq faqat yozish ko'nikmalarini maqsadli egallash va birgalikda o'rganish sharoitida shakllanadi, ya'ni uning mexanizmlari savodxonlik davrida shakllanadi va barcha keyingi ta'lim jarayonida takomillashtiriladi.

Ma'lumki, bolaning yozma nutqi uning so'z boyligi hajmiga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir. Lug'at qanchalik boy bo'lsa, bola dunyoni shunchalik chuqurroq ko'radi, hodisalarni yanada nozikroq ajratadi, eshitgan va o'qiganlarini aniqroq idrok etadi, o'z fikrlarini aniq shakllantiradi va ifodalaydi. Ma'lumki, yozma nutqda intonatsiya, mimika, imo-ishoralar to'g'ri tanlangan so'zlar orqali uzatiladi. [5].

Biz uchun bu ishda yozma nutq tuzatiladigan, takomillashtiriladigan, uning rivojlanishi talabalarning umumiy tili va nutq madaniyatini oshirishga yordam beradigan tayyor nutq bo'lishi kerak. "Nutq bilimni shakllantiradi" deydi R.M. Frumkin, - u ko'p jihatdan uni ta'minlaydi, nafaqat tuzatadi va eshittiradi." [3]. Darhaqiqat, matn yaratishda (uning barcha tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda) talaba voqelikni aks ettirishning umumlashtirilgan usullarini tizimlashtiradi, dunyo va undagi o'z o'rnini haqidagi o'ziga xos rasmni yaratadi, bu esa shaxsni shakllantirishda ijodiy tamoyilni faollashtiradi.

Yozish texnikasi. Maktning o'zi bir qator maxsus mahsulotni o'z ichiga oladi:

Yoziladigan so'zning tovush tarkibini tahlil qilish. Yozishning sharti so'zdagi tovushlar ketma-ketligini birinchidir. Ikkinchisi - tovushlarni ta'minlash, ya'ni hozirgi vaqtda eshitiladigan tovushlarni aniq umumlashtirilgan tovushlariga - fonemalarga. Avvaliga bu jarayonning ikkalasi ham butunlay ongli ravish davom etadi; buning uchun ular avtomatlashtiriladi. Akustik tahlil va sintez artikulyatsiyaning eng yaqin ishtirokida davom etadi;

- fonemalarni (eshitiladigan tovushlarni) grafemalarga, ya'ni brauzerning fazoviy joylashuvini olingan holda grafikning vizual tasvirlariga tarjima qilish;

- harflarning vizual tasvirlarini yozib olish uchun zarur bo'lgan ketma-ket harakatlarning kinetik tizimiga "qayta kodlash" (grafemalar kinemalarga tarjima qilish).

Yozuv malakasini tiklashning dastlabki bosqichlarida yozuvchining asosiy e'tiborini so'zning ovoqli tahliliga, ba'zan asosiy grafikani izlashga qo'yish. Rivojlangan mahoratga bu daqiqalar fon o'tadi.

T.M.ning so'zlariga ko'ra Nikolayeva, yozma nutqni yozma matnda amalga oshiriladigan maxsus til normasi sifatida ko'rib chiqish kerak. U yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan uchta omilni qayd etadi: o'ziga xos ifoda vositalarining mavjudligi, o'z birliklarining mavjudligi va o'z tuzilishi [4].

Yozma nutqda o'ziga xos ifoda vositalari, eng avvalo, alifbo belgilaridir. Alifbo belgilaridan tashqari ikkinchi tartibli ifoda vositalari ham mavjud: tinish belgilari, abzas, kursiv, tagiga chizish, harflar o'rtasidagi o'lchamdagi farq, rang va boshqalar. Ulardan me'yoriy (tinish belgilari)ni ajratib ko'rsatish mumkin. , paragraf) va ixtiyoriy (yuqoridagi vositalarning qolgan qismi). Majburiy emas vositalar yozuvchining xabar qilinayotgan narsaga individual munosabatini bildiradi. Og'zaki nutqda ular turli intonatsion vositalarga mos keladi.

Yozma nutqning birliklari harflar va so'zlardir. Fonema va grafema darajasidagi nutq birliklari bilan yozma birliklar o'rtasidagi tafovut barcha o'quvchilarga ma'lum: yozma nutqning bir leksik birligi ikki og'zaki nutq birligiga mos kelishi mumkin: aksincha, bir birlikka yozma nutqning ikkita birligi mos kelishi mumkin. og'zaki: [tun] (ritsar va tun). Boshqacha aytganda, omonimiya og'zaki va yozma nutqda turlicha namoyon bo'ladi.

Yuqorida aytilganlarning barchasiga yozma nutqning mazmuni haqida bir necha so'z qo'shamiz. I.G.ga ko'ra. Aynetdinova va N.M. Trubnikova yozma nutq ikkita asosiy funktsional blokdan iborat: harflar. Tovushli nutqni grammatik va imlo qoidalaridan foydalangan holda yozma nutqqa kodlash jarayoni va haqiqiy yozma nutq - izchil bayonot yaratish jarayoni (G.G.Misarenko).

Maktub uchta harakat dasturiga asoslanadi:

- 1) xat yozish;
- 2) tovushli so'zni yozma so'zga kodlash;
- 3) tayyor taklifning yozuvi.

Yozma nutq ikkita dasturni o'z ichiga oladi:

- 1) taklifni tuzish;
- 2) matn yaratish [1].

O'quvchilar, jumladan, kichik maktab o'quvchilari ingliz tili darslarida barcha beshta dasturni har tomonlama o'zlashtiradilar, ular yoshi va rivojlanishning individual xususiyatlari tufayli turli qiyinchiliklarga duch kelishadi. Maktab o'quvchilariga yozma tilni o'rgatishdagi qiyinchiliklarning o'zi o'qituvchilarni ularni bartaraf etish yo'llarini izlashga va yozma tilni o'rgatishning samarali usul va vositalarini izlashda sezilarli yutuqlarga erishishga majbur qilganini qo'shamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Aynetdinova, I. G. *Bolalarda yozma nutq mexanizmlarining xususiyatlari (nazariy jihat)* [Matn]: I. G. Ainetdinova, N. M. Trubnikova Maxsus ta'lim. - 2008. - No 12. - B. 9-17.
- [2]. Bakulina, G. A. *Birinchi sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish vositasi sifatida kompozitsiya-ta'rif* [Elektron resurs]: G. A. Bakulina // "Konseptsiya" ilmiy-metodik elektron jurnali. - 2017 yil
- [3]. Frumkina, R. M. *Psixolingvistika* [Matn]: darslik. talabalar uchun nafaqa. oliy darslik institutlari / R.M. Frumkin. - M.: Akademiya, 2003. - 320 b.
- [4]. Perejogina, T. A. *Og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi bog'liqlik muammosini o'rganish jihatlari* [Matn]: T. A. Perejogina // VolSU xabarnomasi. Ser. Muammo. 4. - 2005. - B. 29 - 32.
- [5]. Vinokurova, O. S. *Yozma nutq psixologiyasi muammosi bo'yicha* [Matn]: O. S. Vinokurova // Rossiya davlat pedagogika universiteti materiallari. A. I. Gertsen. - 2008. - No 67. - B. 362-364.
- [6]. Vygotskiy, L. S. *To'plangan asarlar* [Matn]: 6 jildda / ed. V.V. Davydov. - M.: Pedagogika, 1982. - T. 2: Umumiy psixologiya muammolari. - 504 b.